

Üç çocuk: Kendiniz, eşiniz ve ülkeniz için

Prof. Dr. Sabahattin Aydın

1959 yılında Bolu, Göynük'te doğdu. İlköğrenimini İstanbul'da Şair Nedim İlkokulunda, ortaöğrenimini Özel Darüşşafaka Lisesinde tamamladı. İstanbul Üniversitesi İstanbul Tıp Fakültesinden 1985 yılında mezun oldu. Üroloji uzmanlığını Trakya Üniversitesi Tıp Fakültesinde tamamladı (1992). Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Tıp Fakültesi Üroloji Anabilim Dalı'nda, 1996 yılında doçent, 2003 yılında profesör oldu. 2001-2002 yıllarında İstanbul Büyükşehir Belediyesi Sağlık İşleri Müdürü olarak görev yaptı. 2006-2009 yıllarında Dünya Sağlık Örgütü İcra Kurulu üyesi olan Aydın, Sağlık Bakanlığı Müsteşar Yardımcılığı görevinde bulundu. Dr. Aydın, halen Medipol Üniversitesi Rektörü'dür.

Birinci çocuk kendiniz için, ikinci çocuk eşiniz için, üçüncü çocuk ülkeniz için." Bunun Japonlara ait bir söz olduğunu duymuştum. Bu sözün nakledildiği bir ortamda İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesinden emekli olan bir öğretim üyesi arkadaşımız, benzer sözü hocası Prof. Dr. Ekrem Kadri Unat'tan da duyduğundan bahsetti (1). Hocanın sözü ise şöyle: "Bir çocuk senin için, bir çocuk eşin için, bir çocuk vatan için, gerisi Allah kerim." Biraz araştırma yaptığımda, Avustralya Federal Hazine Bakanı Peter Costello'nun 2004 bütçe görüşmeleri sırasında ülkesindeki doğum hızından şikâyetle ettiği benzer sözlerine rastladım. "Eğer mümkünse çocuk yapmanız iyi bir şeydir. Yapmalısınız da; birini kocanız için, birini karınız için, birini de ülkeniz için" diyerek çağırıda bulunmuş. Costello bu sözleriyle, ülkesindeki mevcut doğumların nüfusu koruyamamasından dolayı uygulanması planlanan nüfus politikasına dikkat çekmek istemiştir (2). İstatistiklere bakıldığında bu yaklaşımın; kadın başına doğan çocuk sayısı 1,4 olan Japonya için de, birçok Avrupa ülkesi için de gerekli olduğu anlaşılmaktadır.

Sayın Cumhurbaşkanımız Recep Tayyip Erdoğan'ın basında sıklıkla rastladığımız sözlerini sanırım duymuşsunuzdur. Katıldığı tüm nikâh merasimlerinde evlenen çiftte üç çocuk sahibi olmalarını tavsiye etmektedir. Bu tavsiyesini kamuoyunun ezberine bilmesini sağlayacak bir deyişle zenginleştirmiştir. Kendi anlatımıyla, Başbakanın Beypazarlı bir amcamız, "Başbakan evladına söyle, hep 'En az üç evlat' diyor. Onu şöyle anlatsın" demiş. "Bir olur garip olur; iki olur rakip olur; üç

olur denge olur; dört olur bereket olur; gerisi Allah kerim" (3).

Evlilikle beraber toplumun en küçük yapı taşı olan karı-kocadan müteşekkil bir aile oluşmaktadır. Bu ailenin nicel varlığını bir sonraki nesle aktarabilmesi, kendi yerlerini tutacak olan iki adet çocuğu yetişkin hale getirerek topluma kazandırmasına bağlıdır. Çocuğa sahip olmak anne ve babadan oluşan bir çekirdek aile için söz konusudur. Bu hususta kullanılan göstergeler doğrudan doğurgan çağındaki kadın sayısına izafe edilmektedir. Her ne kadar istatistiki hesaplamalar doğurgan çağındaki kadın üzerinden yapılmaktaysa da arka planında karı ve kocadan oluşan üretken bir aile varlığı kabul edilmektedir. Bu amaçla ölçüt olarak kullanılan "toplam doğurganlık hızı" aslında sadece kadına değil, anne ve babadan oluşan çifte izafe edilen bir ölçü birimidir. Toplam doğurganlık hızı klasik tanımıyla, yaşa özgü doğum hızlarının doğurganlık dönemi boyunca sabit olduğu farz edilerek bir kadının bu dönemde sahip olduğu ortalama çocuk sayısını ifade eder. Daha basit bir ifadeyle söylersek, doğurganlık dönemi olarak kabul edilen 15-49 yaşları arasında bir kadının sahip olduğu ortalama çocuk sayısıdır. Toplam doğurganlık hızı, Avrupa ve bazı Asya ülkelerinde 1'in altına düşmüşken, Afrika ülkelerinde 7'nin üzerine çıkmış durumdadır.

Mevcut nüfusun karakterinin korunabilmesi, diğer bir ifadeyle, aile için sıfır nüfus artışının sürdürülebilmesi için ailenin belli sayıda çocuğa sahip olması gereklidir. Nüfusun mevcut karakterinin korunması, yani eksilenin yerine konması için kadınların sahip olması gereken ortalama

çocuk sayısına "replasman oranı" diğer bir ifadeyle karşılama veya "yerine koyma oranı" denmektedir. Gelişmiş ülkeler için yerine koyma oranı 2,1'dir. Her doğan çocuğun sağlıklı bir hayat sürerek büyüüp kendi çocuklarına sahip olmasının her zaman mümkün olmadığı ve arada çocuğu olmayanların da görülebileceği gerekçesiyle üretken nüfusa oranla %5'lik bir tamponlama hesabı yapıldığında çift başına 0,1 çocuk ilave edilmektedir. Bu yüzden çocuk ölümlerinin düşük olduğu gelişmiş ülkelerde yerine koyma oranı 2,1 olmaktadır. Nüfusun korunabilmesi için bu oranın sağlık göstergelerinin kötü olduğu, çocuk ve erişkin ölümlerinin fazla olduğu ülkelerde çok daha yüksek olması gerekmektedir.

Toplam doğurganlık hızının en yüksek olduğu ülkelere göz gezdirirsek, Nijer (6,6), Mali (5,9), Somali (5,9), Uganda (5,8) ve Afganistan (5,2) başı çekmektedir. Bütün dünya tek bir nüfus olarak değerlendirildiğinde 1970'li yıllarda 4,5 olan küresel toplam doğurganlık hızı günümüzde 2,5 olmuştur. 2020'li yıllarda 2,4 olması beklenmektedir. Günümüzde dikkat çekici olan ise dünyanın neredeyse yarısının (nüfusun %46'sı) doğurganlık hızının replasman oranının altında seyretmesidir (4). Düşük doğurganlık oranına sahip olanlar, Avrupa ve Kuzey Amerika'nın tamamı, bazı Asya ülkeleri ve Karayipler'dir. Dünya istatistiklerine göre, toplam doğurganlık hızının en düşük olduğu ülkelerin başında Singapur (0,8), Tayvan (1,1), Güney Kore (1,2), Bosna Hersek (1,2), Romanya (1,3) ve Polonya (1,3) gibi ülkeler gelmektedir (4). Avrupa Birliği'nin bütün olarak doğurganlık hızı sadece 1,5'tur. Burada dikkatimi çeken bir hususu da belirtmek

isterim. CIA kaynaklarında İsrail'de toplam doğurganlık hızı 2,66 (2016 yılı tahmini) verilirken, Dünya Bankası kayıtlarında ve OECD tablolarında 3,1 (2015 yılı) olarak yer almaktadır. Hatta OECD tablosunda yer alan ülkeler arasında en yüksek doğurganlık hızına sahip olan ülkenin İsrail olduğu görülmektedir (5-7).

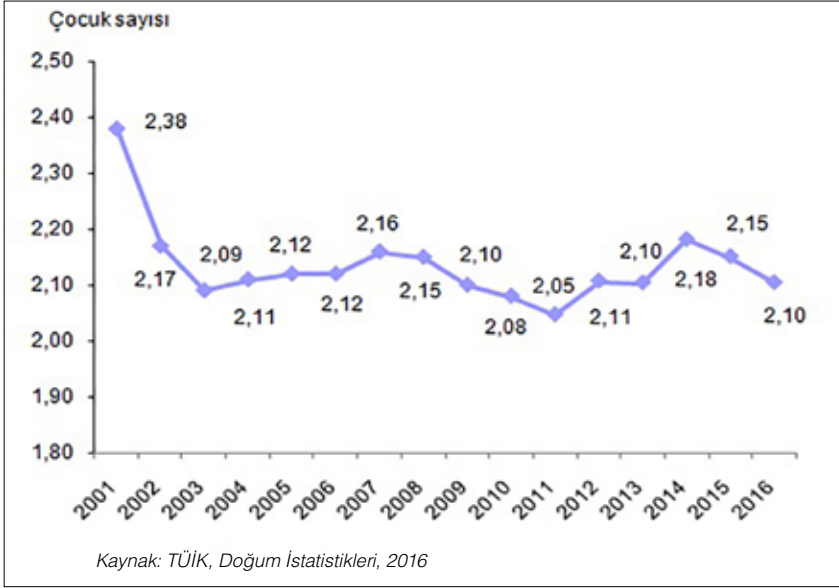
Bir ülkede farklı coğrafyada yaşayanlar veya farklı kültürel gruplar arasında doğurganlık hızları değişiklikler göstermektedir. Mesela Amerika Birleşik Devletleri'nde ülkenin toplam doğurganlık hızı 2,1 iken, Hispaniklerde 3,0, AfroAmerikalılarda 2,2, Asya kökenlilerde ve Pasifik adalarında ise 1,9'dur (8). Görüleceği üzere toplam doğurganlık oranı bir ülkenin geleceğine yönelik nüfusun gelişimi ve hatta ülke içindeki demografik değişimleri göstermesi bakımından önemli bir göstergedir. Mortalitenin düşük ve doğumda beklenen ömrün uzun olduğu bir ülkede doğurganlık hızı yerine koyma oranına eşit olan (2,1) bir toplumda nüfusun artışı sonuçta duracaktır. Eğer mortalite oranının yüksek olduğu bir ülkeden söz ediyorsak, nüfusun duracağı replasman düzeyi aile başına daha yüksek bir çocuk oranında olmak zorundadır. Bugün Avrupa ülkelerinde ölüm sayıları doğum sayılarını aşmış durumdadır. Bu durumda nüfusu korumak için göç almaktan başka çareleri kalmamıştır.

Toplumda bir yandan doğumda beklenen ortalama ömrün artması, diğer yandan doğurganlık hızının düşmesi, sadece nüfus konusunda bir nicelik sorunu değil, aynı zamanda nitelik sorununun da habercisidir. Nüfus piramidinin bozulduğu anlamına gelir. Piramidin tabanında yer alan çocuk nüfus yetiştirilmeye ve

eğitilmeye muhtaç olması bakımından bağımlı nüfus olarak addedilirken, piramidin üst ucunda yer alan yaşlı nüfus da aynı şekilde desteğe ve bakıma muhtaç bağımlı nüfusu oluşturur. Bir farkla ki, yaşlı nüfus, kamu hizmetleri ve sağlık harcamaları açısından oransız bir şekilde fazla tüketime yol açan bir kesimdir. Her iki kesimin bağımlı olduğu dinamik nüfus ise piramidin orta tabakasını oluşturan genç ve orta yaş kesimidir. Doğurganlık hızının düşmeye başlamasıyla bağımlı çocuk sayısının azaldığı ve nüfusun henüz yaşlanmadığı, yani yaşlı bağımlıların henüz yük oluşturacak düzeye ulaşmadığı geçici döneme "demografik fırsat penceresi" denmektedir.

Eğer nüfusta düşme hızlı olursa ağır sosyal ve ekonomik problemlerin yaşanması kaçınılmaz olacaktır. Bugün Almanya, İtalya ve eski Sovyetler Birliği ülkeleri başta olmak üzere birçok Avrupa ülkesi ölüm oranından daha düşük olan doğum oranlarıyla bu tehdidi yaşamaktadır. Nüfus gerileme hızının yavaşlığı, problemi kısmen perdeleyebilmektedir. Ancak bu gidişatın sonuçta, ülkelerinin ekonomilerini, savunma sistemlerini ve hatta varlıklarını tehdit ettiği artık gizlenemez bir durumdur. Bu yüzden eğer doğurganlık hızlarını yerine koyma düzeyinin üzerine çekemezlerse "nitelikli insan göçleriyle" bu sorunu aşmak zorundadırlar. Bazı Avrupa ülkelerinin çok çocuk sahibi olunması için çeşitli teşvik yöntemleri uyguladıklarını biliyoruz. Bu teşviklerin ülkelere önemli bir ekonomik yük getirmesinin yanında çok da etkili olduğu söylenemez (9). Zaman zaman işçilere kapılarını açarak kitlesel göçle üretken nüfusu temin etme politikaları uygulamış olsalar da bunun doğurduğu uyumlaşma sorunu ve sosyokültürel

Toplam doğurganlık hızı klasik tanımıyla, yaşa özgü doğum hızlarının doğurganlık dönemi boyunca sabit olduğu farz edilerek bir kadının bu dönemde sahip olduğu ortalama çocuk sayısını ifade eder. Daha basit bir ifadeyle söylersek, doğurganlık dönemi olarak kabul edilen 15-49 yaşları arasında bir kadının sahip olduğu ortalama çocuk sayısıdır. Toplam doğurganlık hızı, Avrupa ve bazı Asya ülkelerinde birin altına düşmüşken, Afrika ülkelerinde 7'nin üzerine çıkmış durumdadır.

çatışmalar hepimizin malumu. Nitekim bazı Avrupa ülkeleri mevcut göçmenleri geri göndermenin yollarını aramakta; sadece nitelikli göçmene kapılarını açma gibi akılcı fakat insanlıkla bağdaşmayan politikaları zorladıkları görülmektedir. Amerika Birleşik Devletleri nitelikli göçmenlere fırsatlar sunarak bu yolla ayakta kalmayı başarmış görülmektedir. Ancak tek kutuplu bir dünya algısı bozuldukça bu politikanın sürdürülebilmesi kolay olmayacaktır.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ölüm hızlarında ani düşüşler olmuştur. Doğurganlık hızlarında belirgin bir değişikliğin olmaması dünya nüfusunu hızlı bir artış eğilimine sokmuştur. Bu artışın önemli bir kısmı gelişmekte olan ülkelerdedir. Bebek ve çocuk ölüm oranları yüksek, ortalama ömür kısa olsa da, yine de dünya nüfus artışında görünürde baş sorumlu olarak gelişmekte olan ülkeler görülmektedir. Bu ülkelerde kaynakların sınırlı olması, mevcut gıdanın dengesiz dağılımı, çeşitli hastalıkların sık görülmesi, bebek ölümlerinin yüksek olması, uygun sanitasyon bulunmaması, yatırım sermayesinin kıtlığı ile eğitim ve iş imkânlarının bulunmaması sosyoekonomik geriliğin önündeki engellerdi. Bu engellerin tamamı nüfusun hızlı

artışına bağlanmaktaydı. Bu yüzden başta Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere, gelişmiş ülkeler gönüllü fonlar ayırarak bu ülkelerde nüfus planlama politikalarına destek sağlamaya başlamışlardır. Hatta aile planlama araçlarına erişimin temel insan hakkı olduğu anlayışı kabul görmüştür (10).

Bu hibe fonların hedefi, gelişmemiş ülkelerdeki nüfusu kontrol altına alıp, sınırlanan nüfusunun refah düzeyinin artırılması mı, yoksa çoğu yer altında gizli bulunan kaynakların dünyanın gelişmiş bölgeleriyle daha kolay paylaşılmasının temini için miydi? Bunlar spekülasyona açık tartışma konularıdır. Bu tür destekli nüfus planlama çalışmalarından birçok ülkede sonuç alındığı söylenebilmektedir. Ancak temelde politik olduğu aşikâr olan bu girişimler daha sonra ekonomi temelli aile planlaması politikalarına evrilmiştir.

Günümüzde sorunun şiddeti bakımından nüfus temelli politikalar, gelişmekte olan ülkelere ziyade, gelişmiş ülkelerin kendi gündemlerinde yer almaktadır. Çok çeşitli dinamikler, ülkelerin gelişmişlikleriyle paralel olarak nüfusun yaşlanması ve çokluğuyla değil azlığıyla sorun haline gelmesine yol açmıştır.

Eğer demografik yapımızı korumak, nüfusumuzun kendini yenilemesini sağlamak istiyorsak Japonya, Avustralya ya da herhangi bir Avrupa ülkesi için geçerli olan kaygılar bizim için de geçerli değil mi? Gelişmenin, şehirleşmenin, modern hayat tarzının olumsuzluklarını giderecek, ailelerin çocuk sahibi olmalarını cazip kılacak, çocuklarını güvenle yetiştirmelerini sağlayacak teşviklere, reformlara ve bu yönde istikrarlı politikalara ihtiyaç olduğu açıktır.

Bükreş'te 1974 Birleşmiş Milletler Dünya Nüfus Konferansı'nda kabul edilen "Dünya Nüfus Eylem Planı" yöresel ve kırsal gelişmeyi teşvik ederek şehirleşme baskısını azaltıcı planların yapılmasını öngörmekteydi (11). Ne var ki gerçek gelişmenin bu yönde olmadığı görülmektedir. Birleşmiş Milletlerin projeksiyonuna göre 2000 yılında 1,97 milyar olan şehirli nüfus, 2050 yılında ikiye katlanarak 3,9 milyar olacaktır (12). Ülkelerin gelişmişliği, sanayileşme, şehirleşme, kadınların iş hayatında yer almaları gibi çoklu etkenin bileşiminden doğan bir hayat tarzı söz konusudur. Bu doğal olarak daha sağlıklı ve daha uzun yaşamayı teşvik ederken, bir o kadar da daha az çocuk sahibi olmayı ya da çocuk sahibi olmamayı özendirilmektedir. Hatta ailelerin çocuk sahibi olması bu hayat tarzında adeta bir ek problem haline gelmiştir. Durum ülkemiz için de farklı değildir. İlkokul yıllarımızda bize Türkiye'nin bir tarım ülkesi olduğu öğretilmekteydi. Hâlbuki adrese dayalı nüfus kayıt sistemine göre 2016 yılı sonu itibarıyla 79.814.871 olan ülke nüfusunun %92,3'ünün il ve ilçe merkezlerinde, %7,7'sinin ise belde ve köylerde yaşadığı görülmektedir (13). Yani artık neredeyse tamamen kentli bir nüfusa sahip olduğumuz anlaşılmaktadır.

Tablo: Türkiye’de istatistiki bölge birimleri sınıflamasına göre 2016 yılı toplam doğurganlık hızları (13)

Bölgeler	Toplam doğurganlık hızı
İstanbul	1,85
Batı Marmara	1,68
Ege	1,76
Doğu Marmara	1,88
Batı Anadolu	1,86
Akdeniz	2,23
Orta Anadolu	2,03
Batı Karadeniz	1,69
Doğu Karadeniz	1,76
Kuzeydoğu Anadolu	2,70
Ortadoğu Anadolu	2,65
Güneydoğu Anadolu	3,37
Türkiye geneli	2,10

Gelişme ve şehirleşme ile bizlerden önce tanışmış olan Japonya ve Avrupa ülkelerinde nüfusun yaşlanma sorunu yıllardır gündemde olan bir konudur. Ancak esas alarm verici olan, 1970 ve 80’lerden itibaren orta gelir grubundaki ülkelerde de nüfusun hızla yaşlanmaya başlamış olmasıdır. Pazar ekonomilerinin öne çıktığı ülkelerden Brezilya, Hindistan, Güney Kore ve Türkiye gibi birçok ülkede nüfus hızlı bir yaşlanma eğimine girmiştir. Bağımlı yaşlı nüfusun hızlı artışı bu ülkelerde ciddi bir sağlık sorunu, ekonomik sorun ve sosyal sorun haline alma potansiyeli taşımaktadır. Doğurganlık düşmekte, ortalama ömür uzamakta, üretken nüfusa bağımlı olan yaşlı nüfus hızla artmakta, mevcut iş gücü bu artan yükü karşılamada yetersiz kalmaktadır (14). Emeklilik politikaları, yaşlı bakımı, yaşlılara verilen sağlık hizmetleri gibi alanlarda reform arayışları kaçınılmaz olmaktadır. Bu hızlı yaşlanmayı fark eden ülkeler mevcut genç nüfusu kullanarak ekonomik gelişmelerinde ivme yakalamaya çalışarak geleceklerini korumaya çalışmaktadır.

Demografik fırsat penceresini iyi değerlendirmeyi başarabilen ülkeler nispeten riski yönetebilmektedir. Sözü edildiği gibi doğurganlık hızının düşmeye başladığı, üretken genç nüfusun hala varlığını koruduğu dönemde yakalanan bir fırsat, çalışıp üretenin çok olduğu, bağımlı nüfusun az olduğu geçici bir dönemdir bu. Demografik fırsat penceresi denen bu dönemde hızlı ekonomik gelişme sağlanması, gerekli emeklilik reformlarının yapılması ve yaşlılara yönelik uzun vadeli politikaların geliştirilmesi beklenmektedir. Bu demografik fırsat

penceresinden nasıl yararlanılacağı bu yazının kapsamı dışındadır.

Göstergeler, Türkiye’de demografik geliş döneminin neredeyse sona erdiğini, yani toplam nüfusun artık sabitleşmeye doğru gittiğini göstermektedir. Aynı zamanda nüfus hızla yaşlanmaktadır. TÜİK verilerine göre 2016 yılı toplam doğurganlık hızı 2,1’e düşmüştür (13). Yani tam yerine koyma düzeyine ulaşılmıştır. 2000’li yılların başında doğurganlık hızının 2,38 olduğu dikkate alındığında düşüşün ne denli hızlı seyrettiği fark edilebilir. Genel doğurganlık hızı açısından değerlendirdiğimizde yine 2000’li yılların başında bin doğurgan kadın yılda 82,7 canlı çocuk doğururken, 2016 yılında bu sayının 70,8’e düştüğü görülmektedir (13). Önümüzdeki yıllarda nüfusun kendini yenilemesinin risk altına gireceği açıktır. Kaldı ki, bu analizler Türkiye nüfusunu bir bütün olarak değerlendirdiğimizde anlamlıdır. Homojen bir ülke olmadığımız gerçeği ışığında verilere bölgeler düzeyinde baktığımızda, demografik fırsat penceresi dahil birçok fırsatı kaçırmakta olduğumuz görülecektir.

İstanbul başta olmak üzere Marmara Bölgesi’nin tamamı ile Karadeniz Bölgesi ve Batı Anadolu Bölgesi’nde toplam doğurganlık hızı 2’nin altına düşmüş olup yerine koyma düzeyinin oldukça altındadır. Orta Anadolu riskli bölgeye girmiştir. Akdeniz Bölgesi’nde doğurganlık hızı 2,23 olmasına rağmen bu durum bölgenin doğu ve iç bölgelerinden kaynaklanmaktadır. Kısacası Türkiye’de nüfusun niceliksel olarak korunması, sadece Kuzeydoğu, Orta ve Güneydoğu Anadolu bölgelerindeki yüksek doğurganlık hızlarına bağlıdır. Bunun dışındaki tüm ülke sathı nüfusunun gerilememesi veya artışını bu bölgelerden gelen göçlere borçludur. Kaldı ki, doğu bölgelerimizdeki yüksek doğurganlık hızları bile bütün ülkemizin toplam doğurganlık hızını 2,1’in üzerine çıkarmaya yetmemektedir.

Göçlerle nüfus sorununun çözülmesi hususunda Avrupa ülkelerinin tutumuna bu yazıda değinilmişti. Ülkemizin doğusu hariç tamamının Avrupa ülkeleri ile benzer sorunla karşı karşıya olduğunu gizleyemeyiz. Özellikle batı bölgelerimiz acil tedbir alınması konusunda uyarı vermektedir. Eğer demografik yapımızı korumak, nüfusumuzun kendini yenilemesini sağlamak istiyorsak Japonya, Avustralya ya da herhangi bir Avrupa ülkesi için geçerli olan kaygılar bizim için de geçerli değil mi? Gelişmenin, şehirleşmenin, modern hayat tarzının olumsuzluklarını giderecek, ailelerin çocuk sahibi olmalarını cazip kılacak, çocuklarını güvenli yetiştirmelerini sağlayacak teşviklerle, reformlara ve

bu yönde istikrarlı politikalara ihtiyaç olduğu açıktır. Son yıllarda bu hususta farkındalık olduğunu ve belli adımların atılmakta olduğunu gözlemliyoruz.

Ülkesinin geleceği için kaygı duyan toplum önderlerinin ülkesi için her aileden en az üç çocuk istemesi her halde daha iyi anlaşılmaktadır. Castello’nun ya da Ekrem Kadri Hocanın ifadesiyle; “Bir çocuk senin için, bir çocuk eşin için, bir çocuk vatan için, gerisi Allah kerim.”

Kaynaklar

- 1) Recep Öztürk, Prof. Dr. kişisel iletişim. (27.12.2017)
- 2) Jay, Christopher: For the Good of the Nation [online]. Griffith REVIEW, No. 10, Summer 2005/6: [192-199]. <http://search.informit.com.au/documentSummary;dn=413274597930762;res=IELLCC> ISSN: 1839-2954. (Erişim Tarihi: 08.11.2017)
- 3) İstanbul-BİA Haber Merkezi, 22 Aralık 2014, <https://bianet.org/bianet/siyaset/160991-erdogan-1-2-3-4-cocuk-gerisi-allah-kerim> (Erişim Tarihi: 10.11.2017)
- 4) UN. United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division (2015). World Fertility Patterns 2015 – Data Booklet (ST/ESA/SER.A/370).
- 5) CIA. The World Fact Book. Central Intelligence Agency. <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/rankorder/2127rank.html> (Erişim Tarihi: 8.11.2017)
- 6) WB. 2017 The World Bank Group <https://data.worldbank.org/indicator/SP.DYN.TFRT.IN?end=2015&start=2015&view=bar> (Erişim Tarihi: 8.11.2017)
- 7) OECD (2017), Fertility Rates (indicator). Doi: 10.1787/8272fb01-en (Erişim Tarihi: 10.11.2017)
- 8) Getis, Getis, and Fellmann, Introduction to Geography. 2004, McGraw Hill In: Rosenberg, Matt. “Total Fertility Rate.” ThoughtCo, Mar. 3, 2017, thoughtco.com/total-fertility-rate-1435463.
- 9) Ben J. Wattenberg, Fewer: How the Demography of Depopulation Will Shape Our Future (Chicago: Ivan R. Dee, 2004); Phillip Longman,
- 10) World Population and Fertility Planning Technologies: The Next 20 Years. US Government Printing Office. Washington DC., 1982, https://books.google.com.tr/books?id=uWm7jO8Bo3gC&pg=PA12&pg=PA12&dq=population+planning&source=bl&ots=s09yHt7tJ&sig=28yKFG_ke_Ulsgal2KyHEoeksoM&hl=tr&sa=X&ved=0ahUKewiRi4Wpk7TXAhWhJZoKHV_QB8Y4ChDoAQhEMAQ#v=onepage&q=population%20planning&f=false (Erişim Tarihi: 10.11.2017)
- 11) World Population Plan of Action from the United Nations World Population Conference, Bucharest, August 19-30, 1974. Dep State Bull. 1974 Sep:1-14.
- 12) De Sherbinin A, George Martine G. “Urban Population, Development and Environment Dynamics.” Policy Paper 3, Committee for International Cooperation in National Research in Demography (CICRED). 2007. Paris.
- 13) TÜİK, Türkiye İstatistik Kurumu, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1060 (Erişim Tarihi: 10.11.2017)
- 14) Nugent R, Seligman B: How Demographic Change Affects Development. Demographics and Development in the 21st Century Initiative Technical Background Paper. The Center for Global Development.